ZELTĪTE CĒDERŠTRĒMA,

ILVA DUĻEVSKA

VECPIEBALGAS IEDZĪVOTĀJU MŪŽA ILGUMS, SLIMĪBAS UN DIAGNOZES PĒC 1936. GADA ANTROPOLOĢISKĀS EKSPEDĪCIJAS MATERIĀLIEM

Medicīnas vēstures literatūrā ir samērā maz atspoguļoti jautājumi par latviešu zemnieku veselības stāvokli 19. gadsimtā. Galvenokārt tie ir Viļa Deruma darbi. Vēl mazāk medicīnas literatūrā apskatīti jautājumi par Latvijas iedzīvotāju slimībām, diagnozēm, nāves cēloņiem, slimību spektru un dinamiku gadsimtu gaitā. Ievēribo pelna 1936. un 1937. gada profesora J. Prīmaņa vadībā organizētā LU Anatomijas institūta Piebalgas antropoloģiskā ekspedīcija, kur viena no aptaujas sadaļām bija veltīta slimībām kā nāves iemesliem un to spektram. Antropoloģiskā ekspedīcija J. Prīmaņa vadībā veica pētījumu Vidzemes novada Vecpiebalgas un Jaunpiebalgas pagastā, fiksējot antropoloģiskajās anketās cilvēku atmiņas par savu priekšteču identitāti, mūža ilgumu un nāves cēloni tēva un mātes līnijā. Antropoloģiskās ekspedīcijas laikā 1936. gada vasarā no jūnija līdz jūlijam pētnieku K. Arāja, P. Lapsas, L. Lēpes vadībā aptauja veikta un antropoloģiski mērījumi 1865 Vecpiebalgas pagasta iedzīvotājiem, sākot no jaundzimušiem bērniem līdz pat 93 gadus veciem sirmgalvjiem.

Pētījuma avota bāzi veido Vidzemes novada Vecpiebalgas pagasta antropoloģiskās anketas, kas atrodas Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja krājumā.

Vecpiebalgas iedzīvotāji pēc vecuma struktūras tika sadalīti vecuma grupās jeb paaudzēs. Pirmajā jeb vecākā paaudzē ir cilvēki, kas dzimuši no 1843. līdz 1875. gadam (61–93 gadus veci). Tie veido 25,8% no visu izpētīto Vecpiebalgas iedzīvotāju; absolūtos skaitļos tie ir 481 cilvēks. Otrajā jeb vidējā paaudzē ir cilvēki, kas dzimuši no 1876. līdz 1905. gadam (31–60 gadu veci). Tie veido 36,4% no visu izpētīto Vecpiebalgas iedzīvotāju; absolūtos skaitļos tie ir 679 cilvēki. Trešās jeb jaunākās paaudzes cilvēki dzimuši no 1906. līdz 1936. gadam (0–3 gadus veci). Tie veido 42,8% visu izpētīto Vecpiebalgas iedzīvotāju; absolūtos skaitļos – 705 cilvēki. Pētījumā analizēti pirmās paaudzes Vecpiebalgas iedzīvotāji. No tiem vīriešu bija 37,62% jeb 181 vīrietis, t.i., 22,7% visu Vecpiebalgas aptaujāto vīriešu; sievietes veidoja 62,38% jeb 300 sievietes, t.i., 28,11% visu Vecpiebalgas aptaujāto sievietes. Pētāmais materiāls sadalīts atsevišķās piecgadēs (1. tab.). Pirmajā tabulā vērojama Vecpiebalgas pagasta pirmās paaudzes vecuma un dzimuma struktūra. Tabula

sadalīta divās daļās. Pirmajā daļā iekļauti visi aptaujātie Vecpiebalgas iedzīvotāji, t.i., 481 cilvēks. Tabulas otrajā daļā – Vecpiebalgas iedzīvotāji, kuru priekšteči vairākās paaudzēs dzimuši un dzīvojuši Piebalgā, t.i., 440 cilvēku. Dati rāda, ka no 481 aptaujātā 41 cilvēkam senči dzimuši un dzīvojuši Vidzemē, Kurzemē, Latgalē un ārvalstīs (Vācijā, Krievijā).

Viens no J. Prīmaņa organizētās 1936. gada antropoloģiskās ekspedīcijas mērķiem bija aprakstīt, izmērīt un nofotografēt “īstos” piebaldzēnus, t.i., personas, kuru priekšteči vairākās paaudzēs dzimuši un dzīvojuši Piebalgā (J. Prīmanis, 1937.). Tāpēc darbā pētīti 1582 “īstie” piebaldzēni no 1865 aptaujātiem Vecpiebalgas iedzīvotājiem. Pirmajā paaudzē analizēti 440 “īstie” piebaldzēni (kas veido 27,81% no 1582 Vecpiebalgas iedzīvotājiem). No tiem 162 vīrieši (36,81%) t.i., 10,24% visu Vecpiebalgas “īsto” piebaldzēnu aptaujāto vīriešu, un 278 sievietes (63,19%) t.i., 17,6% visu Vecpiebalgas “īsto” piebaldzēnu aptaujāto sieviešu.

Izvērtējot aptaujāto Vecpiebalgas I paaudzes iedzīvotāju atmiņas par savu priekšteču nāves iestāšanās vecumu un cēloni, iegūti dati par iedzīvotāju mūža garumu un nāves cēloni 19. gadsimta pirmajā pusē un vidū. Vecākie Vecpiebalgas iedzīvotāji, kas aptaujas laikā bija 86–93 gadus veci (dzimuši 1843.–1850. gadā), skaitā bija 20. Vecākais iedzīvotājs, ko anketēja 1936. gadā, bija Pēteris Dozīts (1., 2. att.), kas, spriežot pēc savu priekšteču dzimšanas vietas gan tēva, gan mātes līnijā, bijis īsts piebaldzēns (visi viņi nākuši no Vecpiebalgas).

Analizējot aptaujāto Vecpiebalgas iedzīvotāju vecuma un dzimuma struktūru, iegūtie dati atspoguļoti piramīdas veidā (3. att.). Aplūkojot piramīdu, redzams skaitliski sieviešu pārsvars pār vīriešiem (Ф. Веймарн, 1864; М. Skujenieks, 1936; E. Dunsdorfs, 1983). Vecumā no 0 līdz 20 gadu vecumam abu dzimumu piederīgo jauniešu skaits praktiski ir vienāds, bet starp 20–25 gadus veciem jau iezīmējas neliels skaitliski sieviešu pārsvars pār vīriešiem. Kā kara sekas uzskatāms tas, ka

3. att. Vecpiebalgas populācijas vecuma un dzimuma struktūra (1936)

1. att. Pēteris Dozītis – vecākais Vecpiebalgas iedzīvotājs. 1936

2. att. Pēteris Dozītis ar dēlu un mazdēlu. 1936

vecumā pēc 25 gadiem sieviešu skaita pārsvars pār vīriešiem stipri pieaug, un starp cilvēkiem, kas vecāki par 70 gadiem, jau ir divtik daudz sieviešu nekā vīriešu (Ф. Веймарн, 1864; M. Skujenieks, 1936; E. Dunsdorfs, 1983).

Aplūkojot piramīdu pēc iedzīvotāju vecums sadalījuma un skaita, redzami divi lieli robi jeb depresijas. Pirmā depresija atbilst 1911.–1920. gadam, otrā – 1891.–1900. gadam. Tās raksturīgas abiem dzimumiem, bet vīriešiem tās ir vairāk izteiktas. Pirmo depresiju skaidro ar Pirmā pasaules kara laiku, kad bērnu dzimstība bija stipri samazinājusies, bet bērnu mirstība augsta (M. Skujenieks, 1936; E. Dunsdorfs, 1983). Otrā depresija skaidrojama ar Pirmā pasaules karā bojāgājušajiem, kas iesaukuma laikā bija 18–27 gadus veci. Paralēli depresijām novērojams iedzīvotāju skaita krass pieaugums, kas vislielākais bija 1931.–1936. gadā un 1871.–1880. gadā. Iedzīvotāju skaita pieaugums 1931.–1936. gadā skaidrojams gandrīz vienīgi ar dzimstības pārsvaru pār mirstību (M. Skujenieks, 1936).

Mūža ilgums

Viens no demogrāfijas rādītājiem, kas bija ietverts 1936. gada antropoloģiskajās anketās, bija vecāku un vecvecāku (tēva un mātes līnijā) dzīves ilgums un nāves cēlonis.

Vecākajā grupā iedzīvotāju (dzimuši 1843.–1850. gadā) tēvu mūža ilgumu un nāves cēloni varēja atcerēties 50% aptaujāto (2. tab.). Spriežot pēc viņu atmiņām, tēvu dzīves ilgums bijis sākot no 60 līdz 89 gadiem, bet vidējais tēva mūža ilgums bijis 77 gadi.

Laikā no 1851. līdz 1855. gadam dzimušie (81–85) savu tēvu mūža ilgumu un nāves cēloni varēja atcerēties 63,4% gadījumu. Šo cilvēku atmiņās tēva mūža ilgums svārstījies no 47 līdz 95 gadu vecumam, viņu vidējais mūža ilgums bijis 72,7 gadi. No 1856.–1860. gadā dzimušajiem (76–80 gadu veci respondenti) 78% atcerējās tēva mūža ilgumu un nāves cēloni, viņu dzīves intervāls ir bijis plašāks (45–96 gadi), bet viņu vidējais mūža ilgums 73,9 gadi.

No cilvēkiem, kas dzimuši 1861.–1865. gadā, 78,2% aptaujāto sniedza ziņas par tēva mūža ilgumu, kas bijis no 40 līdz 98 gadiem (vidēji 73,1 gads).

No 1866.–1870. gadā dzimušajiem ziņas par tēva mūža ilgumu sniedza 84,9% cilvēku. Viņu tēvu dzīves ilgums bijis dažāds – no 27 līdz 92 gadiem (vidēji 71,2 gadi). 1871.–1875. gadā dzimušie 72,1% gadījumā varēja atcerēties savu tēvu mūža ilgumu, kas svārstījies no 33 līdz 92 gadu vecumam (vidēji 70,3 gadi). Pieciem cilvēkiem no šās grupas tēvi vēl bija dzīvi. Bračas Alvīnes tēvam Andžam Bračam no Vecpiebalgas pagasta tolaik bijuši 93 gadi (dz.1843. g.). Baltzosim Jānim tēvs Reinis Baltzoss bijis 91 gadu vecs (dz.1845. g.), arī no Vecpiebalgas pagasta. Baltzoses Edes (dzimusi Goba) tēvam Jēkabam Gobam bijuši 84 gadi (dz.1852. g.), arī viņš nācis no Vecpiebalgas pagasta. Liepiņas Edes tēvs Pēteris (uzvārds nav minēts) bijis 84 gadus vecs (dz. 1852. g.), bet Nebars Karlīnes tēvam Andžam (uzvārds nav minēts) bija 80 gadu (dz. 1856.).

Pēc 1843.–1875. gada dzimušo atmiņām, iepriekšējās paaudzes vīriešu mūža ilgums svārstījies no 27 līdz 98 gadiem, un vidējais mūža ilgums bijis 71,9 gadi.

1. tabula. Vecpiebalgas pagasta I paaudzes vecuma un dzimuma struktūra
pēc 1936. gada antropoloģiskās ekspedīcijas materiāliem

I. daļa

II. daļa

N.p.k.	Gadi	Vecums	N	%	Vīrieši	Sievietes	N	%	Vīrieši	Sievietes
1.	1843–1845	91–93	5	1,03	5	–	4	0,9	4	–
2.	1846–1850	86–90	15	3,1	4	11	14	3,18	4	0
3.	1851–1855	81–85	46	9,6	17	29	41	9,3	15	26
4.	1856–1860	76–80	55	11,4	17	38	50	11,6	14	36
5.	1861–1865	71–75	104	21,6	47	57	92	21,0	40	52
6.	1866–1872	66–70	111	23,1	53	58	106	24,1	51	55
7.	1871–1875	61–65	145	30,1	38	107	133	30,2	34	99
	Kopā		481		181	300	440		162	270

2. tabula. Tēva mūža ilgums un nāves cēlonis, to biežums pēc 1843.–1875. g. dzimušo cilvēku atmiņām

Gadi	Vecums	Kopējais skaits	Atceras		Dzīvi	Min-max gadi	Vidējais vecums	Mirusi %			
			n	%				No vecuma	Slīmībām	Nelaiimes g.	Citi cēloņi
1843–1850	86–93	18	9	50	–	60–89	77	88,8	11,1	–	–
1851–1855	81–85	41	26	63,4	–	47–95	72,7	84,6	15,3	–	–
1856–1860	76–80	50	39	78	–	45–96	73,9	69,2	30,7	–	–
1861–1865	71–75	92	72	78,2	–	40–98	73,1	70,8	26,3	2,7	–
1866–1870	66–70	106	90	84,9	–	27–92	71,2	60	37,7	1,1	1,1
1871–1875	61–65	133	96	72,1	5	33–92	70,3	57,2	39,5	3,1	–
		440	332	75,4	1,5	27–98	71,9	65,3	32,5	1,8	0,3

Kopumā no vecākās paaudzes aptaujātiem ziņas par tēva mūža ilgumu un nāves cēloni sniedza 75,4% respondentu.

Ziņas par mātes mūža ilgumu un nāves cēloni vecākajā iedzīvotāju grupā (dzimuši 1843–1850) varēja sniegt 50% aptaujāto (3. tab.). Mūža ilgums svārstījies no 63 līdz 93 gadiem (vidēji 78,2 gadi). No 1851.–1855. gadā dzimušajiem 68,2% aptaujāto zināja mātes miršanas vecumu un nāves cēloni; to mūža intervāls svārstījies plašās robežās no 29 līdz 96 gadiem (vidēji 72,2).

To cilvēku grupā, kuri dzimuši no 1856.–1860. gadam, mātes mūža ilgumu un nāves cēloni atcerējās 62% aptaujāto. Viņu māšu mūža ilgums svārstījies no 50 līdz 94 gadiem (vidēji 73,5).

1861.–1865. gadā dzimušie 83,6% gadījumu varēja atcerēties savas mātes mūža ilgumu un nāves cēloni. Māšu mūža intervāls svārstījies no 30 līdz 96 gadu vecumam (vidēji 69,8).

No cilvēkiem, kas 1936. gadā bija 66–70 gadu veci (dzimuši 1866.–1870. g.), 79,2% aptaujāto zināja mātes mūža ilgumu, kas bijis no 44 līdz 95 gadiem (vidēji 70,6 gadi).

No 1871.–1875. gadā dzimušajiem savas mātes mūža ilgumu un nāves cēloni atcerējās 71,4% aptaujāto. Viņu māšu mūžs svārstījies no 30 līdz 91 gadam (vidēji tas bijis 70 gadu). Pieciem šajā vecuma grupā māte vēl bija dzīva: Laiviņas Mīles (dzimusi Avens) māte Maja Dādars bijusi 87 gadus veca (dz. 1849. g.); Kazākai Emīlijai (dzimusi Millers) māte Ede Līdaks bijusi 83 gadus veca (dz. 1853. g.); Bīteš Annas (dzimusi Iezars) mātei Līzei Akots bijis 80 gadu (dz. 1856.); Grāmatīņa Jāņa mātei Edai Strazdiņai bijis 84 gadi (dz. 1852. g.); Ķuts Emīlijas (dzimusi Leduskrasts) mātei Edai Leduskrasts bijis 90 gadu (dz. 1846. g.). Visas viņas bija nākušas no Vecpiebalgas pagasta.

Pēc 1843.–1875. gadā dzimušo atmiņām, iepriekšējās paaudzes sievietes mūža ilgums svārstījies no 29 līdz 96 gadu vecumam, vidējais mūža ilgums bijis 70,9 gadi. Kopumā no vecākās paaudzes aptaujātajiem ziņas par mātes mūža ilgumu un nāves cēloni sniedza 73,6% cilvēku.

Izvērtējot iepriekšējās paaudzes sievietes mūža ilgumu, jāatzīmē divas tendences: viena rāda, ka mūža ilgums samazinās 1861.–1865. gadā dzimušo cilvēku mātēm (tāpat kā vīriešu līnijā); otra – ka sievietes nav dzīvojušas ilgāk par vīriešiem (R. Grāvere, 2002.).

Ziņas par tēvatēvu mūža ilgumu un nāves cēloni nav varējis sniegt neviens no cilvēkiem, kas dzimuši no 1843. līdz 1850. gadam (4. tab.). Tā kā ziņas par tēvatēva mūža ilgumu ir visai līdzīgas ar mātestēva mūža ilgumu un pēc vecuma grupas īpaši neatšķirās, tās aplūkotas kopā (5. tab.). Par tēvatēva mūža ilgumu aptaujātie vecumā no 61. līdz 93. gadiem (dz. 1843.–1875. g.) sniedza tikai 17,5% respondentu. Viņu tēvatēvu mūža garuma intervāls bijis no 50 līdz 98 gadiem (vidēji 77,2 gadi). Savukārt 15,4% respondentu sniedz ziņas par mātestēva mūža garumu intervālā no 30 līdz 95 gadiem (vidēji 75,6 gadi). Aplūkojot 4. un 5. tabulu, redzam, ka, pirmkārt, aptaujātiem 61–93 gadus veciem atmiņā ir sliktāk saglabāties tēvatēva un mātestēva (vidēji 16,5%) mūža ilgums nekā par tēva un mātes mūža

3. tabula. Mātes mūža ilgums, nāves cēlonis un tā biežums pēc 1843.–1875. g. dzimušo cilvēku atmiņām

Gadi	Vecums	Kopējais skaits	Atceras		Dzīvi	Min-max gadi	Vidējais vecums	Miruši %		
			n	%				No vecuma	Slimībām	Dzemdībās
1843–1850	86–93	18	9	50	–	63–93	78,2	100	–	–
1851–1855	81–85	41	28	68,2	–	29–96	72,2	75	25	–
1856–1860	76–80	50	31	62	–	50–94	73,5	70,9	29	–
1861–1865	71–75	92	77	83,6	–	30–96	69,8	70,1	29,8	–
1866–1870	66–70	106	84	79,2	–	44–95	70,6	65,4	34,5	–
1871–1875	61–65	133	95	71,4	3,0	30–91	70	58,9	40	1,06
		440	324	73,6	0,92	29–96	70,9	66,7	32,7	0,3

4. tabula. Tēvatēva mūža ilgums un nāves cēlonis

Gadi	Vecums	Kopējais skaits	Atceras		Min-max gadi	Vidējais vecums	Miruši %	
			n	%			No vecuma	Slimībām
1843–1850	86–93	18	–	–	–	–	–	–
1851–1855	81–85	41	6	14,6	70–85	78,2	83,3	16,6
1856–1860	76–80	50	6	12	70–80	77,1	100	–
1861–1865	71–75	92	18	19,5	60–95	81,2	100	–
1866–1870	66–70	106	29	27,3	50–98	75,9	89,6	10,3
1871–1875	61–65	133	28	21	53–93	75,8	100	–
		440	87	17,5	50–98	77,2	95,4	4,6

ilgumu (vidēji 74,5%); otrkārt, mūža garuma intervāls ir mazāks par tēva un mātes mūža garuma intervālu, t.i., no 50 līdz 95–98 gadiem, izņemot 1871.–1875. gadā dzimušo sniegtā liecība par mātestēva mūža ilgumu no 30–95 gadu vecumam, kas varētu liecināt par to, ka slimība kā nāves cēlonis tēvatēviem un mātestēviem nav bijis biežākais nāves iemesls, bet gan tieši vecuma nespēks.

Ziņas par vecāmmātēm (gan tēva, gan mātes līnijā) sniedz 11,1–37,5% cilvēku (vidēji 30%), kas dzimuši 1843.–1875. gadā. Aplūkojot 6. tabulu, redzam, ka, pirmkārt, atmiņas dinamika atkarīga no aptaujātā cilvēka vecuma, t.i., jo vecāks ir aptaujātais, jo atmiņā ir mazāk saglabājušās ziņas par savu vecomāšu (arī vecotēvu) mūža garumu un nāves iemeslu; otrkārt, neviens no aptaujātajiem nav minējis nevienu gadījumu, ka viņu vecāmmātes būtu mirušas jaunākas par 60 gadu vecumu; mūža garums bijis no 60 līdz 99 gadiem, vidēji 79 gadi. Taču neviens no tēvatēviem, mātestēviem un vecāmmātēm nav nodzīvojis 100 un vairāk gadu (R. Grāvere, 2002.).

Nāves cēloņi

Raksturojot cilvēku nāves cēloņus 19. gadsimta pirmajā pusē un vidū pēc 1843.–1875. gadā dzimušo atmiņām, jāņem vērā, ka ziņas par dzimtas priekšteču nāves cēloņiem sniedz cilvēki, kuru atmiņā ne vienmēr ir saglabājies precīzs slimības nosaukums, bet gan atsevišķa slimības pazīme, piemēram, tūska, elpas trūkums, galvassāpes.

Pēc 1843.–1875. gadā dzimušo cilvēku atmiņām, tēva un mātes nāves cēloni var iedalīt vairākās grupās: 1) vecuma nespēks, 2) slimības – infekciozās (t. sk. epidēmijas) un neinfekciozās jeb somatiskās slimības; 3) nelaimes gadījumi, piemēram, trauma, noslikšana, sadegšana, nosalšana; 4) citi cēloņi, piemēram, dzemdības, alkoholisms.

Tēva miršanas cēloņi

Lai materiālu būtu vieglāk pētīt un analizēt, izmantots tā saucamais pirmās paaudzes vecuma struktūras sadalījums pa piecgadēm (7. tab.).

Pēc 1843.–1850. gada dzimušo atmiņām, kā biežāko tēva nāves cēloni tiek minēts vecuma nespēks, t.i., 88,8% visu nāves cēloņu. Viens no aptaujātajiem kā nāves iemeslu atceras slimību – plaušu karsoni jeb pneimoniju, kas veido 11,1% visu nāves iemeslu jeb 100% no slimībām kā nāves iemesliem. Vairāk kā puse 1851.–1855. gadā dzimušo par savu tēvu miršanas cēloni atcerējās vecuma nespēku, kas veido 84,6% visu nāves cēloņu. Biežāko no slimībām tiek atzīmēts plaušu karsonis (2 gadījumi no 4, t.i., 50% no visām slimībām kā nāves iemesliem), vienu kā nediferencētu plaušu slimību un vienu ļaundabīga audzēja gadījumu bez konkrētas lokalizācijas.

Pēc 1856.–1860. gadā dzimušo atmiņām, vecuma nespēks joprojām dominē kā galvenais miršanas iemesls (69,2% no visiem miršanas cēloņiem). Slimību spektrā plaušu karsonis saglabā stabili vietu, t.i., 16,7% no visām slimībām kā nāves iemesliem. Parādās tbc (lokalizācija nav minēta, domājams plaušu tbc) – trīs gadījumi no 12, t.i., 25%. Slimību spektrs pamazām paplašinās ar slimībām –

5. tabula. Mātestēva mūža ilgums un nāves cēlonis

Gadi	Vecums	Kopējais skaits	Atceras		Min-max gadi	Vidējais vecums	Miruši %		
			n	%			No vecuma	Slimībām	Dzemdībās
1843–1850	86–93	18	2	11,1	71–85	78	100	–	–
1851–1855	81–85	41	2	4,8	70	70	100	–	–
1856–1860	76–80	50	4	8	62–85	72,5	100	–	–
1861–1865	71–75	92	14	15,2	60–90	77,2	100	–	–
1866–1870	66–70	106	18	16,9	62–95	76,9	83,3	16,7	–
1871–1875	61–65	133	28	21	30–90	74,6	78,6	17,9	3,6
		440	68	15,4	30–95	75,6	86,8	11,8	1,4

6. tabula. Vecāsmātes mūža ilgums un nāves cēlonis

Gadi	Vecums	Kopējais skaits	Atceras		Min-max gadi	Vidējais vecums	Miruši %	
			n	%			No vecuma	Slimībām
1843–1850	86–93	18	2	11,1	60–90	75	100	–
1851–1855	81–85	41	6	14,6	66–90	75,3	100	–
1856–1860	76–80	50	10	20	72–90	80,8	90	10
1861–1865	71–75	92	27	29,3	60–99	79,9	92,6	7,4
1866–1870	66–70	106	37	34,9	60–93	79,2	94,6	5,4
1871–1875	61–65	133	50	37,5	60–94	78,6	96	4
		440	132	30	60–99	79	94,7	5,3

trieku jeb insultu, plaušu un urīnpūšļa slimībām, bruku jeb trūci, holeru. Šīs slimības veido lielāko daļu (58,3%) no visām slimībām kā nāves iemesls. Cilvēku atmiņās vecuma nespēks joprojām ir saglabājies kā galvenais miršanas cēlonis 1861.–1865. gadā dzimušajiem, t.i., 70,8%. No slimībām kā biežākais nāves cēlonis minēts plaušu karsonis 36,8%. Otro vietu saglabā tbc. Taču slimību spektrs paplašinās ar tādām slimībām, kā, piemēram, reimatisms (5,3%), sepse, struma, encefalīts. Minēti divi vēža saslimšanas gadījumi, viens no tiem ir kuņģa vēzis, ar kuru cilvēks miris 69 gadus vecumā. Kā nāves iemesls minēti arī nelaimes gadījumi (2,7%) visu nāves iemeslu – vienā gadījumā cilvēks nosalis, otrā – sadedzis. 60% 1866.–1870. gadā dzimušo vecuma nespēku min kā galveno nāves iemeslu. Kaut arī slimību spektrs arvien paplašinās, tomēr plaušu karsonis un tbc ieņem vadošo vietu nāves iemeslu ziņā. Tiem tūlīt seko ļaundabīgs audzējs. Pirmo reizi divos gadījumos (5,9%) par nāves cēloni parādās sirds slimības bez konkrētas diagnozes. Kā eitas jaunas slimības, kas paplašina slimību spektru, var minēt pleirītu, nieru slimības, kuņģa slimības, malāriju (1 gadījums jeb 2,9%, miris 70 gadu vecumā). Ļaundabīgo audzēju lokalizācija minēta divos gadījumos – kuņģa vēzis un plaušu vēzis. Vienā gadījumā jeb 1,1% kā nāves iemesls minēts alkoholisms. Vecuma nespēks kā galvenais nāves iemesls saglabājies arī 1871.–1875. gadā dzimušajiem, t.i., 57,2%. No slimībām plaušu karsonis ir stabili pirmajā vietā (28,9%) no visām slimībām kā nāves cēloņiem. Tikpat stabili vietu saglabā tbc un ļaundabīgs audzējs. Bez iepriekš minētajām slimībām to spektru paplašina tīfs (nav minēts kāds) – 2,6% – un epilepsija. Kā jauna vēža lokalizācija minēts smadzeņu vēzis. Kā nelaimes gadījums (3,1%) ir minēta traģiska nāve, nošauts un nediiferencēts nelaimes gadījums.

Mātes miršanas cēloņi

Tāpat kā tēva miršanas cēloņi, arī mātes miršanas cēloņi analizēti 7. tabulā.

1843.–1850. gadā dzimušie kā vienīgo miršanas iemeslu varēja nosaukt vecuma nespēku. Vēlāk (1851.–1855.) dzimušo atmiņās kā miršanas iemesls ir saglabājies ne vien vecuma nespēks – 75% visu miršanas iemeslu, bet arī slimības – nieru slimības, trieka. Vēl kā nāves iemesls ir minētas slimību pazīmes – tūska, elpas trūkums, noasiņošana. Slimības un slimību pazīmes veido 25% visu nāves iemeslu.

1856.–1860. gadā dzimušie vecuma nespēku kā nāves iemeslu minēja 70,9% gadījumu, bet slimības kā nāves iemeslu minēja 29,04%. Slimību spektrs paplašinās. Bez iepriekš minētām parādās tādas slimības kā plaušu karsonis (50%), tbc (25%), ģikts jeb podagra, gripa (ar gripu cilvēks miris 70 gadu vecumā).

1861.–1865. gadā dzimušo atmiņās nāves iemesls un tā biežums ir praktiski tāds pats kā pēc 1856.–1860. gadā dzimušo atmiņām.

1866.–1870. gadā dzimušie vecuma nespēku minēja jau 65,4% gadījumu kā nāves iemeslu. Taču slimības kā nāves iemesls kļūst biežākas un to spektrs plašāks. Stabili pirmo vietu ieņem plaušu karsonis (17,2%) un tbc (24,1%), kam seko ļaundabīgs audzējs un trieka. Parādās tādas slimības kā sirds un kuņģa slimības, reimatisms, roze (ar rozi cilvēks miris 56 gadus vecumā).

Pēc 1871.–1875. gadā dzimušo atmiņām, 58,9% gadījumu nāves iemesls bijis vecuma nespēks, 40% – slimības. Plaušu karsonis, tbc, vēzis ir visbiežākās slimības. Pirmo reizi cilvēku atmiņā kā nāves iemesls parādās nervu slimības un dzemdības, kurās mirušajai sievietei bija 30 gadu.

Tēvatēva nāves cēloņi

Tēvatēva un mātestēva cēloņi aplūkoti 8. tabulā.

1843.–1850. gadā dzimušo atmiņās nav saglabājušās nekādas ziņas par tēvatēva nāves cēloņiem, taču 1851.–1855. gadā dzimušo atmiņās vecuma nespēks kā nāves iemesls bijis 83,3% gadījumu, bet slimība (nav nosaukta) – 16,6% gadījumu.

1856.–1860. gadā un 1861.–1865. gadā dzimušie vecuma nespēku atcerējās kā vienīgo nāves iemeslu.

1866.–1870. gadā dzimušie bez vecuma nespēka minēja arī plaušu karsoni. 1871.–1875. gadā dzimušie kā vienīgo savu tēvatēva nāves iemeslu minēja vecuma nespēku.

Mātestēva nāves cēloņi

1843.–1865. gadā dzimušo atmiņās kā vienīgais nāves cēlonis saglabājies vecuma nespēks.

1866.–1870. gadā dzimušie bez vecuma nespēka (83,3%) kā nāves iemeslu atzīmēja arī slimības (reimatismu, epilepsiju).

1871.–1875. gadā dzimušo atmiņās vecuma nespēks kā nāves iemesls saglabājies 78,6%. Slimības kā nāves cēloni minēja 17,9%: divos gadījumos (40%) minēta tbc, vienā gadījumā trieka (t.i., 20%) un vienā gadījumā miokarda infarkts.

Vecāsmātes nāves cēloņi

Vecāsmātes slimības kā nāves cēlonis aplūkotas 9. tabulā.

Aptaujātie, kas bija dzimuši no 1843. līdz 1855. gadam, vecuma nespēku kā vienīgo nāves cēloni atcerējās 11,1–14,6% gadījumu.

1856.–1860. gadā dzimušie 90% gadījumu kā nāves cēloni minēja vecuma nespēku, bet 10% (viens gadījums) – trieku. 1861.–1865. gadā dzimušie 92,6% gadījumu kā nāves iemeslu minēja vecuma nespēku, bet 7,4% (divi gadījumi) – trieku.

1866.–1870. gadā dzimušo atmiņās vecuma nespēks saglabājies 94,6% gadījumu, bet 5,4% – slimības (plaušu karsonis).

Pēc 1871.–1875. gadā dzimušo atmiņām, viņu vecāsmātes 96% gadījumu mirušas no vecuma nespēka, bet 4% – no slimībām, kas vienā gadījumā bija trieka, bet otrā – miokarda infarkts.

Ņemot vērā, ka minētā informācija balstīta tikai uz aptaujāto cilvēku atmiņām, jāsecina, ka dati par nāves iemeslu un tā izplatību varētu būt subjektīvi. Analizējot datus, var konstatēt, ka galvenais nāves iemesls gan starp tēva un mātes, gan starp vecāsmātes un vectēva nāves cēloņiem ir vecuma nespēks, kaut gan iespējams, ka kādam no šiem cilvēkiem nāves iemesls varēja būt arī kāda slimība, kas noritējusi

7. tabula. Tēva un mātes slimības kā nāves cēloņi

Vecums	Slimības	Tēvi			Slimības	Mātes		
		n	Gadi	%		n	Gadi	%
86-93 g. (1843-1850)	Plaušu karsonis	1	60	100	—	—	—	—
81-85 g. (1851-1855)	Plaušu karsonis	2	47-48		Plaušu slimības	2	48-49	28,6
	Plaušu slimības	1	71		Noasiņošana	1	62	14,3
	Ļaundabīgs audzējs	1	60		Elpas trūkums	1	77	14,3
					Nieru slimības	1	63	14,3
					Tūska	1	65	14,3
					Trieka	1	29	14,3
76-80 g. (1856-1860)	Plaušu karsonis	2	50-63	16,7	Plaušu karsonis	4	50-67	50
	Tbc	3	45-62	25		2	52-67	25
	Bruka	2	70-72	16,7		1	75	11,1
	Trieka	1	70	8,3		1	54	11,1
	Galvassāpes	1	66	8,3		1	62	11,1
	Plaušu slimības	1	71	8,3				
	Urīnpūšļa slimības	1	67	8,3				
	Holera	1	63	8,3				
71-75 g. (1861-1865)	Plaušu karsonis	7	40-72	36,8	Plaušu karsonis	5	38-74	21,7
	Tbc	3	60-65	15,8	Trieka	3	70-84	13,04
	Trieka	2	59-60	10,6	Kuņģa slimības	3	42-68	15,8
	Bruka	2	45-72	10,5	Tbc	2	30-55	8,7
	Urīnpūšļa slimības	1	57	5,3	Slimība	2	31-55	8,7
	Reimatisms	1	52	5,3	Roze	2	56-57	8,7
	Sepse	1	51	5,3	Sirds slimības	2	43-65	8,7
	Struma	1	73	5,3	Tūska	2	50-65	8,7
	Encefalīts	1	77	5,3	Reimatisms	2	66-70	8,7
66-70 g. (1866-1870)	Plaušu karsonis	8	30-71	23,5	Tbc	7	44-67	24,1
	Ļaundabīgs audzējs	7	50-69	20,6	Plaušu karsonis	5	53-74	17,2
	Tbc	4	27-72	11,8	Ļaundabīgs audzējs	4	46-76	13,7
	Plaušu slimības	3	55-64	8,8	Trieka	3	62-70	10,3
	Reimatisms	3	63-65	8,8	Sirds slimības	2	53-69	6,9
	Sirds slimības	2	68-70	5,9	Reimatisms	2	60-62	6,9
	Nieru slimības	2	72-74	5,9	Krūšu slimības	2	67-71	6,9
	Trieka	1	60	2,9	Gripa	1	70	3,4
	Elpas trūkums	1	56	2,9	Slimība	1	64	3,4
	Pleirīts	1	27	2,9	Roze	1	65	3,4
	Kuņģa slimības	1	60	2,9	Nervu slimības	1	72	3,4
	Malārija	1	70	2,9				

Vecums	Slimības	Tēvi			Slimības	Mātes		
		n	Gadi	%		n	Gadi	%
61–65 g. (1871–1875)	Plaušu karsonis	11	55–72	28,9	Ļaundabīgs audzējs	8	55–76	21,05
	Tbc	9	49–75	23,7	Plaušu karsonis	7	54–70	18,4
	Ļaundabīgs audzējs	7	43–68	18,4	Trieka	6	64–82	15,8
	Trieka	3	49–61	7,9	Tbc	4	43–65	10,5
	Kuņģa slimības	2	62–65	5,2	Reimatisms	3	42–72	7,9
	Nieru slimības	1	74	2,6	Nieru slimības	2	53–60	5,3
	Tīfs	1	75	2,6	Nervu slimības	2	72–74	5,3
	Plaušu slimības	1	54	2,6	Tūska	2	49–70	5,3
	Reimatisms	1	63	2,6	Galvas slimības	1	62	2,6
	Pleirīts	1	55	2,6	Sirds slimības	1	61	2,6
	Epilepsija	1	56	2,6	Sepse	1	67	2,6
					Aknu slimības	1	65	2,6

8. tabula. Tēvatēva un mātestēva slimības kā nāves cēloņi

Vecums	Slimības	Tēvi			Slimības	Mātes		
		n	Gadi	%		n	Gadi	%
86–93 g. (1843–1850)	—	—	—	—	—	—	—	—
81–85 g. (1851–1855)	Slimība	1	75	100	—	—	—	—
76–80 g. (1856–1860)	—	—	—	—	—	—	—	—
71–75 g. (1861–1865)	—	—	—	—	—	—	—	—
66–70 g. (1866–1870)	Plaušu karsonis	2	50–75	66,7	Reimatisms	2	64–71	66,7
	Slimība	1	52	33,3	Epilepsija	1	65	33,3
61–65 g. (1871–1875)	—	—	—	—	Tbc	2	62–65	40
					Miokarda infarkts	1	72	20
					Trieka	1	68	20
					Slimība	1	55	20

9. tabula. Vecasmātes slimības kā nāves cēloņi

Vecums	Slimība	n	Gadi	%
86–93 g. (1846–1855)	—	—	—	—
76–80 g. (1856–1860)	Trieka	1	72	100
71–75 g. (1861–1865)	Trieka	2	60–72	100
66–70 g. (1866–1870)	Plaušu karsonis	2	60–70	100
61–65 g. (1871–1875)	Trieka	1	68	50
	Miokarda infarkts	1	74	50

lēni progresējoši. Jaunākais, kas miris ar diagnozi – vecuma nespēks, ir bijis 53 gadus vecs.

Aplūkojot 1843.–1875. gadā dzimušo vecāku un vecvecāku galveno miršanas iemeslu – vecuma nespēku –, redzam, ka tas dažbrīd ir vienīgais miršanas iemesls, piemēram, starp 1843.–1850. gadā dzimušo mātēm, starp 1856.–1865. gadā dzimušo tēvu tēviem utt. Interesanta ir šā nāves iemesla dinamika pa piecgadēm. Analīze skaidri parāda, ka vecuma nespēks kā nāves iemesls procentuāli samazinās pēc aptaujāto vecuma, t.i., jo jaunāks aptaujātais, jo vecuma nespēks kā nāves iemesls procentuāli samazinās. Vērojama tā saucamā vecuma nespēka negatīva dinamika. 1843.–1855. gadā dzimušo vecākus un vecvecākus var uzskaitīt par ilgdzīvotājiem, kas ir izdzīvojuši smagos kara un epidēmiju laikos. Tā ir dabiskā izlase, cilvēki ar stipru ģenētisko fondu.

Lai objektīvāk spriestu par slimībām, kas piemeklējušas Vidzemes novadā dzimušos 19. gadsimta sākumā un vidū, jāpievēršas datiem, kas atrodami medicīnas vēstures literatūrā. To gan nav daudz un, iespējams, ka literatūra sniedz visai vienusēju ieskatu. Vairākums pētnieku, piemēram, V. Derums, O. Hūns, kas rakstījuši par slimībām, kādas bija izplatītas Baltijas guberņā 19. gadsimta sākumā, norāda uz infekcijas slimībām, no kurām izplatītākās bija mēris, holera, malārija, gripa, tīfa parazitārās formas, zarnu infekcijas (asins sērga jeb dizentērija). No bērnu infekcijas slimībām kā biežāko nāves iemeslu var minēt masalas (O. Hūns).

Analizējot pētāmo materiālu pēc aptaujāto atmiņām, redzam, ka infekcijas slimības kā nāves iemesls ir reti saglabājušās aptaujāto cilvēku atmiņās. Tie ir atsevišķi slimību gadījumi, kas fiksēti anketās, piemēram, gripa, holera, malārija, tīfs (nediferencēts). Biežāk gan minēta gripa, bet arī ar to slimīgojošo skaits nav liels. O. Hūna darbos minēts, ka 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā cilvēki biežāk ir miruši no melnām un zilām bakām, pavasaros un rudenos no saaukstēšanās un pūstošā drudža.

Pētāmā materiāla dati nepārprotami rāda, ka slimību kā nāves cēloņu spektrs un dinamika 19. gadsimta gaitā ir mainīga. Jo jaunāks aptaujātais, jo slimība kā nāves iemesls kļūst biežāka gan vecāku, gan vecvecāku vidū, t.i., slimība iegūst pozitīvu dinamiku.

Slimība kā nāves iemesls iegūst dažādu raksturu, t.i., tās spektrs paplašinās. Runājot par somatiskajām slimībām, stabilu pirmo vietu ieņem plaušu karsonis jeb pneimonija un tuberkuloze. Medicīnas vēstures literatūrā, piemēram, O. Hūna darbos, elpošanas ceļu slimības 19. gadsimtā Vidzemes guberņā ieņem vienu no galvenajiem nāves cēloņiem. O. Hūns šīs slimības min kā smacējošu klepu, rīkles un krūšu slimības. Savos darbos O. Hūns aprakstīja arī 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā Vidzemes guberņā dzīvojošo cilvēku dzīves apstākļus, ar tiem pamatojot cilvēku augsto saslimstību un mirstību ar elpošanas ceļu slimībām. Par dzīves apstākļiem minēts, ka lielākā daļa cilvēku dzīvojuši būdās bez skursteņiem, līdz ar to dūmi nākuši tieši apdzīvojamās telpās, kairinājuši acis (augsta saslimstība ar acu slimībām, piemēram, aklumu). Ja arī bijuši stikloti logi, tad tie nebija paredzēti atvēršanai. Ventilācijai bieži vien bija ierīkotas neaizveramas lūkas, kas dzīvojamās

telpās radīja caurvēju. Apdzīvojamo telpu gaisa temperatūra bija ļoti svārstīga – līdz pusdienas laikam zema, pēcpusdienā sāka pamazām iesilt. Tātad dienas lielāko daļu bijis auksts un mitrs.

Vienlaikus ar sliktajiem dzīves apstākļiem, cilvēkus bieži piemeklēja bads, īpaši pavasaros un vasaras pirmajā pusē. Arī tas stipri pasliktināja cilvēku veselību.

O. Hūns kā nāves iemeslu bieži pieminējis ļaundabīgu audzēju, nedaudz retāk – žults drudzi (domājams, ka holecistīts vai žultsakmeņu slimība), reimatismu, paralizī, epilepsiju. Bērniem biežākā slimība kā nāves iemesls minēts purpura drudzis. Analizējot cilvēku atmiņas, var redzēt, ka ļaundabīgā audzēja loma ir bijusi visai nozīmīga. Vecums, kādā miruši aptaujāto priekšteči, ir 43–76 gadi. Samērā maz ziņu aptaujātie snieguši par audzēja lokalizāciju. No minētajiem ir kuņģa vēzis, plaušu vēzis, vienā gadījumā galvas smadzeņu vēzis. Pārsteidz tas, ka nav neviena gadījuma, kur par nāves iemeslu sievietei būtu minēts piena dziedzeru vēzis.

Nedaudz mazāk cilvēku atmiņās saglabājusies tāda slimība kā trieka jeb insults, kas biežāk sastopams bija sievietēm. Sirds slimības kā nāves iemesls cilvēku atmiņās saglabājušās pavisam maz. Turklāt nav īstas skaidrības, kas nāves iemeslos domāts ar elpas trūkumu un tūsku. Nav izslēgts, ka šo slimību pazīmju pamatā ir bijusi kāda sirds slimība.

V. Deruma un O. Hūna darbos bieži minētas veneriskās slimības, kašķis, skorbutis, dažādi izsitumi, kaut arī to neatzīmē neviens no aptaujātajiem.

Darbs ar 1936. gada Vidzemes novada Vecpiebalgas pagasta antropoloģiskajiem materiāliem ir uzsākts. Rakstā publicēti pirmie pētījuma rezultāti.

Literatūra

1. Jēkaba Pīmaņa Anatomijas muzeja krājuma antropoloģisko mērījumu kolekcija.
2. *Pīmanis J.* Antropoloģiskais darbs Latvijā // Sējējs. – Rīga, 1937. – Nr. 3. – 254.–259. lpp.
3. *Skujenieks M.* Latvijas iedzīvotāji // Latvijas zeme, daba un tauta. – Rīga, 1937. – Nr. 3. – 3.–89. lpp.
4. *Dunsdorfs E.* Archīvs. – Melburna, 1983.
5. Гун О. Дополнение к медико-топографическому описанию Лифляндии, с присовокуплением табеля о состоянии оспы и чертежей крестьянских изб и бань. – СПб, 1814.
6. *Веймарн Ф.* Материалы для географии и статистики России. Лифлянская губерния. – СПб, 1864.
7. *Grāvere R.* Daži 19. gs. Zemgales iedzīvotāju mūža ilguma un nāves cēloņi pēc antropoloģisko ekspedīciju materiāliem // Acta Medico-Historica Rigensia. – Rīga, 2002. – Nr. 6. – 39.–55. lpp.
8. *Дерумс В.Я.* О естественном движении населения Латвии в XIX веке // Из Истории Медицины. – Рига: Звайгзне, 1962. – Т. IV. – С. 45–57.
9. *Дерумс В.Я.* О диагностике некоторых болезней в Прибалтике в конце XVIII и начале XIX века // Из Истории Медицины. – Рига: Авотс, 1980. – Т. XII. – С. 59–64.
10. *Васильев К.Г.* Развитие отечественной эпидемиологии в XIX веке // Из Истории Медицины. – Рига: Звайгзне, 1959. – Т. II. – С. 101–114.; Его же. Из истории борьбы с эпидемиями сыпного тифа в Прибалтике // Там же. – С. 161–163.

11. Васильев К.Г., Богачева Р.П., Вайдерс Л.Л. К истории холерных эпидемий в Латвии в XIX – XX столетиях // Из Истории Медицины. – Рига: Звайгзне, 1962. – Т. IV. – С. 65–77.
12. Derums V. Dažas seno latviešu slimības // Padomju Latvijas Ārsts. – 1940. – Nr. 2.

Longevity, Diseases and Diagnoses of the Population of Vecpiebalga According to the Materials Collected During an Anthropologic Expedition in 1936 (Summary)

By Zeltīte Cēderštrēma and Ilva Duļevska

In the literature of medical history, the health conditions of Latvian peasants during the 19th century have been relatively little described and even less is said about the diseases of Latvians. Under the guidance of prof. J. Prīmanis an expedition was organized in 1936 at the Anatomical institute of the Latvian University. It's aim was to carry out anthropological research in Piebalga. One of its parts was devoted to diseases and causes of death, their dynamics and spectrum.

The causes of death of the persons interviewed were: 1) senility; 2) various diseases: infectious and noninfectious; 3) accidents; 4) childbirth. During the 19th century the spectrum of diseases was variable. The dominating diseases were lung diseases – pneumonia and tuberculosis. These two diseases had positive dynamics during the late 19th century.

Zeltīte Cēderštrēma

Ilva Duļevska, Dr. med.

Rīgas Stradiņa universitāte

Anatomijas un antropoloģijas institūts

Kronvalda bulv. 9

Rīga, LV-1010

Latvija